

Selçuklulardan Safevîlere Türkmen Meselesi

Turkoman Problem from the Seljuqs to the Safavid

Hüseyin Kayhan*

Özet

Selçuklu ailesi liderliğinde orta doğuda hâkimiyet kurmayı başaran Oğuz Türkleri, kurdukları devletin kendilerine sırt çevirerek, geri plana itmesi üzerine mevcut yönetimle sürtüşmüşlerdi. Bu genel memnuniyetsizlik bütün Selçuklu devri boyunca devam etti.

Moğol saldırılarının etkisini yitirmesinden sonra orta-doğuda kontrol yine Türkmenlerin ellerine geçti. Anadolu'da Osmanlı hanedanı yükselirken, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak ve İran'da Akkoyunlular ve Karakoyunlular ortaya çıktılar. Bunların her üçü de Türkmen hanedanları olmalarına rağmen Türkmen meselesi yine devam etti. Osmanlı Devletinin onlara sırt çevirmesi huzursuzlukları su yüzüne çıkardı. Bu durum Anadolu'daki Türkmenleri bir arayış içerisine iterek Safevîlere bağladı ve buldukları toprakları terk ederek Azerbaycan, Irak ve İran'a göç ettirdi.

Anahtar Kelimeler : Türkmenler, Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Osmanlılar.

Abstract

Oğuz Turks who were able to achieve dominance over Middle East with the leadership of the Seljuq family had a dispute with the current government due to the fact that the state they founded turned its back on them. This general discontent continued throughout the reign of the Seljuqs.

After the Mogul attacks lost their affect the Turkomans gained control of the Middle East. Whereas the Ottoman empire was rising in power in Anatolia, Akkoyunlu and Karakoyunlu states emerged in Eastern Anatolia, Azerbaijan, Iraq and Iran. Even though all three were Turkmen dynasty, the Turkoman problem continued. After the Ottoman Empire turned its back on them this restlessness surfaced. This forced the Turkomans in Anatolia to join the Safevids and to migrate to Azerbaijan, Iraq and Iran.

Key Words: Turkomans, Seljuqs, Akkoyunids, Karakoyunids, Ottomans.

Metin

Oğuzlar, Türk milletinin en büyük gurubunu oluşturan muazzam bir topluluktur. Tarih boyunca birçok coğrafyada onlarca devletler kuran, büyük siyasi ve medeni hamlelere imzasını atan bu Türk gurubu X. yüzyılın ortalarından itibaren büyük topluluklar halinde İslâm dinini

* Yrd. Doç. Dr.; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi – Çanakkale.

kabul etmeğe başladığında Türkmen ismiyle anılmağa başlanmıştı.¹ Yapısında müthiş bir dinamizm, teşkilatçılık, mücadelecilik vs. gibi önemli özellikleri taşıyan Türkmenler, Selçuklu Devletini kurduktan sonra orta ve yakın doğuda yeni bir durumla karşılaştılar. Selçuklularla birlikte başlayan bu süreç Osmanlılarla devam etti. Burada esas olan, Türkmenlerin geleneksel hayat tarzlarından uzaklaştırılmaya çalışılmasıydı. Onlar da bu duruma isyan ederek, bunu sıklıkla göstermekten geri kalmadılar.

Türkmenleri isyanlara sürükleyen sebepler nelerdi? Onların geleneksel anlayışı nasıldı, sosyal yapısında neler vardı ve neler değişti? Bunların cevabını almak için çok öncelere, yani İslâm dinini kabul etmeden önceki Türk toplumlarına bakmakta yarar vardır.

Türk devletleri birer akın ve savaş devletleri idi. Kağanlar ve beylerin devlet içerisindeki tek dayanakları ordularıydı. Ordunun temeli ise halktı. Paralı askerlik olmadığı için Türk beyleri birer komutan, halk ise onların askerleriydi. Bu yönüyle beyler ile halk arasında menfaat birliği vardı. Bu bozulduğu zaman devletler yıkılmaktaydı. Kurulan Türk devletleri, Türk halkının isteği ile kurulmuştu ve halkın yararına idi. Ortak bir faydacılık ve kazançları paylaşma hırısı ön plandaydı. Bu da bir ideal ve disiplin altında olmaktadır. Ekonomilerinin gereği olarak kışın kışlakta oturan Türkler, yerleşik hayatın gereği olarak ziraat yaparlar, yazın da hayvanlarını otlatmak için yaylaya çıkarlardı. Böylece hayvancılık ve ziraate dayalı bir ekonomik yapı ortaya çıkıyordu. Bu yönüyle yayla-köy karma ekonomisine sahip olan Türklerde sınıf farkı da görülmemekte, halk ferdi hukukla donatılmış olup, ekonomik açıdan bağımsız idi.² Kişi hak ve hürriyetlerinin teminatı olan özel mülkiyet kavramı aileden başlamakta, devlet hayatında daha da gelişerek, taşınır mallarda olduğu gibi, tarım arazilerinde de kendisini göstermekteydi.³ Boylarda ortak mülkiyete dahil olanlar yalnızca otlaklar ve yaylaklar idi. Bu yerler devlete ait olduğundan, buralardan yararlanan hayvanlar için devlete vergi verilmekteydi. Boyların göçlerinde aileler kendilerine ait her türlü taşınabilir mallarını yanlarına alarak gittikleri bölgelere taşımakta ve onlardan istedikleri gibi yararlanmaktaydılar ki, bu durum onlardaki hür ve serbest yaşama azmini her zaman ayakta tutmaktaydı. Aynı zamanda devlet bünyesinde imtiyazlı bir sınıfın ortaya çıkmasını ve köleliği önlemekteydi. Bu şekliyle özel mülkiyet ve kişinin her türlü hürriyete sahip olarak hayatını devam ettirme anlayışı zaman içerisinde gelenekselleşerek, topluma yön veren töreler olarak toplum hayatındaki yerini almıştı. Oğuzlar, hür insanlardan oluşan, servet ve mevkiin toplum içerisinde tabakalaşma yaratmadığı, soya dayalı bir asaletin ise hiç bulunmadığı Türk gurubunu oluşturmaktaydılar. Soyu, sopyu ne olursa olsun bütün insanlar önemli görevlere gelebilmekteydiler. Burada tek faktör kabiliyet ve beceri sahibi olabilmektir. Bu özelliklerle donanmış olanlar, hizmetleri ölçüsünde kısa sürede devletin en üst basamaklarına kadar kolaylıkla yükselebilmekteydiler.⁴ Bu haliyle, hiçbir zaman devlet içerisinde yönetim ve bürokrasiyle ilgili bir sınıf oluşmadı. Bütün bunlar devletin kuruluş tarzı ile ilgiliydi. Zira, Orta

¹ Mervezi, *Tabâi el-Hayavân*, Nşr. V. Minorsky, London, 1942,18; el-Bîrûnî, *el-Cemâhir fi Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Delhi, 1940, 85; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Çev. B. Atalay, Ankara,1985, I, 55.

² B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988, 330,332-333, 339, 344; B. Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, Ankara, 1982, I, 2-3.

³ Hunlarda, kişilerin kendilerine ait toprakları olduğu Çin kaynakları tarafından belirtilmektedir (bkz. J. M. de Groot, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, Çev. G. A. Asena, İstanbul, 2011, 39). Uygurlarda ve onların devamı olan Karahanlılarda da özel mülkiyetin varlığı bariz bir şekilde görülmektedir. O dönemlerden günümüze kadar ulaşan, miras ve toprak devri ile ilgili belgeler, tarla satış senetleri bu durumu ortaya koymaktadır. (Bu konuda bkz. R. Rahmeti Arat, (1964), "Eski Türk hukuk vesikaları", *TKA*, I/1, 5-53; R. Rahmeti Arat, (1938), "Uygurca yazmalar arasında", *Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, III, 101-112; Ş. Tekin, (1975), "Karahanlılar zamanında Uygur harfleriyle yazılmış tarla satış senetleri", *SAD*, IV, 156-186.)

⁴ Bunun en güzel örneği Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarında yaşanmış, Türk asıllı olmayan kişiler şahsi kabiliyetleri sonucu bahsi geçen devletlerde en yüksek memuriyetlere kadar yükselebilmişler, hatta devletlerin gelecekları onların ellerine bırakılmıştı. Bu konuda en bariz misal olarak vezirlik makamına bakmak yeterlidir.

Asya bozkırlarında kurulmuş olan Türk devletleri belli bir ailenin zorla bir araya topladığı halklar tarafından değil de, yöneticilerle işbirliği yapan büyük halk topluluklarının uğraşlarıyla oluşan siyasi kurumlardı. Eski Türk devlet felsefesinin temelini halkın refah ve mutluluğunu sağlamak oluşturduğu için, devleti kuran ve yaşatan da bizzat Türk halkının kendisiydi. Bu yönüyle de halk devletin sahibi idi.⁵

Oğuzlardaki yönetim anlayışına baktığımız zaman bir çeşit demokrasinin varlığına şahit olmaktayız. Zira, boyların bir araya gelmesinden oluşan bir konfederasyon görünümündeki Hazar ötesindeki Oğuz Yabgu devletinde beyler ve yabgu sık sık bir araya gelerek devletle ilgili problemleri görüşür, karara bağlarlardı.⁶

Türkmenlerin İslâm dini ile tanışmalarından sonra Orta-doğu'da kurdukları ilk büyük devlet Selçuklular oldu. Kınık boy beyliğini üstlenen Selçuklu ailesinin liderliğinde Büyük Selçuklu İmparatorluğunu kuran Oğuz Türkleri, devletin daha kuruluş safhasında kendilerini yönetimin dışında buldular. Bunda, devletin kurulduğu coğrafi bölge ve kültürün etkisi büyük oldu. Zira, Selçuklu devletinin kurulduğu İran coğrafyası, o dönemde yaklaşık 1.500 yıllık bir medeni geçmişin mirasçısı durumundaydı. Bu uzun geçmiş, ülkelerini yöneten gücün hangi millet ve dinden olursa olsun, onlara kültürel değerleriyle birlikte varlıklarını devam ettirebilme bilgisi ve becerisini vermekteydi. 7. yüzyılın ortalarından 9. yüzyılın ilk yarısına kadar Müslüman Arapların hâkimiyetinde kalan Farslar, yeni bir dinin temsilcisi olarak büyük bir medeni şahlanışı gerçekleştiren bu yeni fatihlerin başta dinleri olmak üzere, birçok değerlerini aynen benimsemelerine rağmen yine de kültürel açıdan yok olmayarak milli varlıklarını devam ettirmeyi başardılar. Bunu yaparken de devlet yönetimi, müesseseleri, bürokrasisi, mimari tarzları ile ülkelerini ele geçiren bu insanları etkilediler. Sonraki dönemde bir buçuk asrı aşkın bir süre Fars kökenli hanedanlar tarafından yönetilen ülke, 11. yüzyılın başlarından itibaren Türk hâkimiyetine girmişse de, Müslüman Arap hanedanlarını etkilediği gibi Türkleri de temelden etkilemeği başarmıştı.

Selçuklu Devletinin kurulmasından sonra Fars aristokrasisi daha önceki pozisyonuna bürünmüş ve devlet bürokrasisini tamamen kontrolü altına almayı başarmıştı. Amîdu'l-Mülk Kündürî ve Nizâmu'l-Mülk bu yönde önemli başarılarla imza atarak Fars bürokrasisini Selçuklu Devletinde tamamen hâkim kılmayı başarmışlardı. Bu her iki meşhur vezir, farklı etnik kökenden gelen yeni fatihleri kendilerine benzetip, kültürlerini kabul ettirerek devlete Fars kimliği kazandırmaya çalıştılar. Bu durumdan nasibini alan Türkmenler, ilkin gulâm sisteminin benimsenmesi sonucu ordudan ve daha sonra da devletle ilgili bütün yönetim organlarından uzaklaştırıldılar. Özellikle vezir Nizâmu'l-Mülk, onların devlet üzerindeki hâkimiyetlerini ortadan kaldırmak için yoğun çaba harcamış gibi görünmektedir. *Siyâset-nâme*'de bu konuya da yer vermeyi ihmal etmemiştir.⁷

Selçuklu hükümeti ile üzerlerinde sürekli olarak denetimini arttırmak istediği Türkmenler arasındaki anlaşmazlık uçurumu devamlı olarak büyümekteydi. Bir yandan Fars bürokrasisinin yoğun çabaları ve hâkim olunan topraklar üzerinde uygulamaya geçilen katı devletçi iktâ sistemi, diğer yandan da yerleşebilecekleri bir toprak parçasının olmaması sebebiyle kendilerini boşlukta hissederek yerli halklara karşı saldırgan hareketlerde

⁵ İ. Kafesoğlu da batılı müsteşriklerin ileri sürdükleri birçok olumsuz görüşleri çürüten güzel bir araştırma eserle eski Türk devlet ve toplum hayatı ile düşüncesini ortaya çıkarmaya çalışmış, bu isabetli yargılara varmıştır (bkz. İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989, 224-233).

⁶ İbn Fazlan, *Seyahatnâme*, Çev. R. Şeşen, İstanbul, 1975, 30; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 62. Selçuklu ve Osmanlı devletleri katı merkezîyetçi bir anlayışla yönetildiği için bu tür uygulamaların dışında kalan Türkmen beyleri eski alışkanlıklarının buralarda ortadan kalkması sonucu sık sık isyan ettiler.

⁷ Nizâmu'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, Nşr. ve Çev. M. A. Köymen, Ankara, 1999, XXIV, XXVI. fasıllar.

bulunmaları ile gözden düşen Türkmenler, kurdukları devlet için tehlike oluşturmağa başlamışlardı.⁸

Türkmenler, Büyük Selçuklu Devletine karşı tepkilerini sultanlara isyan eden Selçuklu prenslerini bütün güçleri ile desteklemekte buldular. Onları saltanata getirmeleri halinde devletle ilgili problemlerinin sona ereceği kanaatinde idiler. Tuğrul Bey zamanında 1058 yılında gerçekleşen Melik İbrahim Yınal isyanı ile 1061'deki Melik Kutalmış isyanları bunun ilk örnekleri oldular. Alp Arslan zamanında 1063 yılında tekrar ortaya çıkan Melik Kutalmış isyanı ve 1064'te başlayıp sultanın saltanatının sonuna kadar kendisini birkaç defa meşgul eden ve zor durumda bırakan kardeşi Melik Kavurd'un isyanları da Türkmenlerin isyancılara destek verdikleri faaliyetleri oldular. Melikşah zamanında, Melik Kavurd'un tahtı ele geçirmek için 1073'te başlattığı isyan sırasında da Türkmenler ona büyük destek verdiler. Melikşah'ın 1092'de ölümü ile birlikte devlet içerisinde başlayan büyük taht mücadeleleri sırasında da Türkmenler taht iddialarına destek verdiler. Melik Tutuş'un 1093'te başlayıp 1095 yılına kadar süren isyanı bu belirttiğimiz desteğin en belirgin olanı idi.

Selçuklu Devleti, bir yandan bu isyanlarla uğraşırken, bir yandan da soydaşlarını kötü bir durumda bırakmamak ve kanunun, nizâmın koruyucusu olarak devlet olma görevlerini yerine getirerek yerli halkların Türkmen saldırılarından korunması için Türkmenlere batıdaki yeni mücadele alanları olan Kafkaslar, Anadolu ve Suriye'yi hedef olarak gösterdi. Böylece devlet, kendisini kuran Türkmenleri esas hâkimiyet alanlarından uzaklaştırarak mücadele alanlarına itmiş, bir yandan onların mevcut nizamı tehditlerini önleme yoluna giderken, diğer yandan da onlar vasıtasıyla batıdaki düşmanlarını alt etme veya en azından etkisiz hale getirme siyasetini takip etmişti. Yeni mücadele bölgelerinde başarılı olan Türkmenler birçok siyasi teşekküller kurmak suretiyle Selçuklu Devletinin kuruluşundan sonra ilk defa aradıkları huzuru yakalayabilmişlerdi.

Büyük Selçuklulardaki merkezî yapı ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan toprak sisteminin benzeri Türkiye Selçukluları Devletinde de uygulandı. Malazgirt savaşı (1071) ile Miryokefalon savaşı (1176) arasındaki bir asırlık süre, başta Bizans olmak üzere Haçlılar, Ermeniler vs. gibi Hıristiyan topluluk ve devletlerle, ayrıca başta Dânişmendliler olmak üzere Artuklu, Saltuklu vs. Türk beylikleriyle mücadelelerle geçti. Bu dönemde Türkmen köylülerinin bir kısmının kendilerine ait topraklarını işleyerek çiftçilik yaptığı, bir kısmının toprakları olmadığı için belli bir ücret karşılığında reñberlik yaptığı, kalan kısmının da başkalarının toprağını kiralayarak yarıcılık yaptığı bilinmektedir.⁹ Haliyle, özel mülkiyeti ortadan kaldıran ve Türkmenleri geri plana iten sebepler henüz ortaya çıkmış değildi. Bu mücadele dönemi sonunda Anadolu'nun en büyük gücü haline gelerek hâkimiyeti eline geçiren Selçuklu hükümdarları sosyal, ekonomik, kültürel gelişmelere zemin hazırlayacak siyasetleri uygulamaya koydular. Bu kalkınma siyaseti içerisinde koyu bir devletçi yapı ön plana çıkarılarak kişilere ve vakıflara ait toprak mülkiyetleri kaldırılmaya başlandı. Yani, şahsi mülkiyetler devlet tarafından süratle ortadan kaldırılarak bütün topraklar tamamen devletin denetimine geçti. Ancak çok sınırlı bir özel mülkiyete izin verildi. Bunlar şehir ve kasabaların çevrelerinde bulunan bağ, bahçe ve tarlalar ile hükümdarların çeşitli durumlarda bazı önemli

⁸ Fuat Köprülü, Selçuklulardaki iktâ müessesesinin ana hedefinin devletin başlıca dayanağı olan Türk unsuruna mensup kitleleri yabancı topraklarda yerleştirmek suretiyle onları toprak sahibi yapıp, gerektiğinde askeri bir kuvvet olarak faydalanmak olduğunu, bunun sonucunda göçebe Türkmenlerin yavaş yavaş toprağa bağlanacağı, böylece bir karışıklık sebebi olmaktan çıkacakları ve devlet için kuvvetli bir askeri dayanak oluşturacaklarını belirtmektedir (bkz. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981, 106). İktâ sistemi bu yönüyle amaçlarına ulaşabilseydi her halde Türkmenlerin memnuniyetsizlikleri ortadan kalkmış olurdu. Halbuki, bunun tam tersi olmuştur.

⁹ M. F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul, 1981, 101.

beylere mülk olarak verdiği köy ve mezralardaki toprak parçalarıydı.¹⁰ Bu durum Türkmenler arasındaki huzursuzluğu doruğa çıkararak, büyük isyanlara sebep oldu. Moğol istilası öncesinde yaşanan Baba İshak isyanı böyle bir huzursuzluğun dışa yansımından başka bir şey değildir.¹¹

Moğol istilası devrinde batı Anadolu'da ortaya çıkan beylikler, yapı ve işleyiş olarak Türkiye Selçukluları Devletinin küçük birer kopyaları gibi görünmelerine rağmen, Türkmenlerin ihtiyaç ve ideallerini gerçekleştirebilecekleri düzeyde milli devletlerdi. Bunların uzun ömürlü olmamaları ve mücadele amaçlı cihad fikrinin bu beyliklerin temel düsturları olması sebebiyle merkezi bir yapı yerine, eskiyi koruyan ve geleneklere uygun bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onların Selçuklu ve Osmanlı devletleri gibi özel mülkiyeti ortadan kaldıran devletçi yapıda olmadıklarını göstermektedir.

İlhanlı devletinin yıkılmasıyla birlikte tarih sahnesine çıkan Türkmen devletlerinden Akkoyunluların milli Türkmen geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, tam yerleşik hayata geçerek daha önceki Türk devletlerinde yaşananların onlar açısından kötü deneyimin bir tekrarı olarak görülmesi, Türkmenleri yerleşik hayata geçmeden milli Türkmen geleneklerini yaşatmaya yöneltmiştir. Bunun en bariz misalini devletin kurucusu Kara Yülük Osman Bey (1402-1435)'in kendisinden sonraki Akkoyunlu hükümdarlarına vasiyetinde görmemiz mümkündür. Selçuklulardan itibaren gelen Türk devletlerinin bu yöndeki zaafalarını bilen bir hükümdar olarak Osman Bey'in Türkmenlerin konar-göçerlik vasıflarını korudukları müddetçe hâkim bir Türk toplumu olarak ayakta kalabileceğini idrak ettiği gayet iyi anlaşılmaktadır.¹² Bu durumun devrin tarihçileri tarafından da aynı şekilde algılandığı görülmektedir.¹³ Bu anlayış Akkoyunlu tarihi boyunca milli bir siyâset olarak yaşamakla birlikte, Uzun Hasan (1453-1478) zamanında devlet imparatorluk görünümüne bürünüp klasik İslâm devletlerinden birisi haline geldi. Buna rağmen, daha önceki Türkmen hanedanlarında yaşanan durum bu dönemde tekrarlanmadı. Devletin büyüyüp, gelişerek bir imparatorluk haline bürünmesi eski an'aneler ve gelenekleri unutturmadı. Türkmencilik aynı şekliyle devam etmekle beraber idealler Kur'an-ı Kerim temeli üzerine oturtuldu. Uzun Hasan'dan itibaren Akkoyunlu hükümdarları kendilerini klasik İslâm hükümdarları gibi cihangir, mücahid ve insanları doğru yola ulaştıran liderler olarak gördüler.

Türkmencilik cereyanı, yüzyıla ulaşan bir dönem iktidarı elinde tutarak gündemde kalmayı başardı. Bu siyâset değişikliği ile birlikte devletin temelini oluşturan Türkmen boyları, bir aşiretler konfederasyonu görünümünde olan Akkoyunlu Devleti içerisinde gittikçe gevşeyerek, devletle ve birbirleriyle olan ilişkilerini zayıflattılar. Bunun sonucunda, yönetimde çıkan iktidar mücadeleleri ile devlet kısa sürede parçalandı ve yıkıldı.

Yine İlhanlılardan sonra kurulan Türkmen devletlerinden birisi de Karakoyunlular idi. Akkoyunlular zamanında yaşananların benzerleri bu Türkmen devleti zamanında da yaşandı. Türkmencilik, devleti ayakta tutan aşiretler içerisinde hâkimiyetini tam anlamıyla sürdürdü.

¹⁰ O. Turan, "Türkiye Selçuklularında toprak hukuku", *Bellekten*, XII/47, (1948), 562-563.

¹¹ Bu görüşümüz konuyla ilgilenen araştırmacılar tarafından da paylaşılmaktadır (bkz. A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980, 66 vdd.).

¹² Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (*Oğuznâme – Selçuklu Târîhi*), Haz. Abdullah Bakır, İstanbul, 2009, 15a-15b.

¹³ Fazlullah Huncî, XV. yüzyılın sonundaki olayları ele aldığı eserinde bu durumu idrak etmekte, Bayındır boyunun hâkimiyetinin en önemli sebebi olarak bu boya mensup Türkmenlerin yerleşik hayata geçmeyerek millî varlıklarını ve dinamiklerini korudukları, bu sayede diğer Türk devletlerinin başlarına gelen kültürel çözümlerin yaşanmadığı sonucuna varmaktadır (*Târîh-i Alemârâ-yi Emînî*, İng. tr. V. Minorsky, *Persia in A.D. 1478-1490*, London, 1957, 20).

Moğol hâkimiyeti devrinde kurulan Türk beyliklerinden birisi olan Osmanlılar, zaman içerisinde büyüyüp, güçlenerek diğer beyliklerin ellerindeki topraklara sahip oldular. Böylece geleceğin büyük imparatorluğunun temelleri atılmış oldu.

Osmanlı Devleti ilk kurulduğunda Anadolu'daki diğer Türkmen beylikleri gibi idi. Türkmenlerle ilgili devlet siyasetinin değişimi, Selçuklu örneğinde olduğu gibi, onları ordudan uzaklaştırma girişimi ile başladı. Orhan Bey (1324-1362), 1329 yılından sonra atlı Türkmen süvarilerinin yerine yayalardan meydana gelen yeni yerleşik birlikler oluşturmaya başladı. Marmara bölgesindeki Bizans şehirlerinin tek tek ele geçirilmesi ile beylik buralara yerleşmeğe ve şehirli bir karakter kazanmağa başladı ki, bu da tıpkı Büyük Selçuklularda olduğu gibi, klasik İslâm devleti rolünün süratle benimsenmesine yol açtı. Yine kuruluş devri zamanında Selçuklularda yaşanan beylikten sultanlığa geçiş sürecinin (Tuğrul Bey-Sultan Alp Arslan) benzeri I. Murat(1362-1389)'tan itibaren Osmanlılarda görülmeğe başlandı ve "bey" ünvanı yerini "sultan" ünvanına bıraktı (Orhan Bey-Sultan Murad). Bütün bu durumlar, devlette süratli bir karakter değişiminin ortaya çıkmasına sebep oluyor ve Türkmenler bu yeni yapı içerisinde kendilerini dışlanmış olarak görüyorlardı.

15. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti yönetenler ve yönetilenler olarak iki kısma bölünmüştü. Bu yeni dönemde Türkmenlere biçilen yeni rol ise, onları tebâ ve köylü yapmaya çalışma siyaseti oldu. Bunlar yapılırken, tıpkı Selçuklularda olduğu gibi, bu dönemde de onların geçmişte devletin kurulma aşamasında üstlendikleri önemli roller görmezlikten gelindi. Bundan sonra tahta geçen bütün sultanlar Türkmenlere boyun eğdirip, onları hiç istemedikleri bir hayat tarzına doğru zorla sürüklemeye kendileri için devlet görevi bildiler ve bunu milli bir politika haline getirdiler.

Fatih Sultan II. Mehmet (1451-1481)'ten itibaren bir İslâm imparatorluğu haline bürünen Osmanlı Devletinde bütün uygulamalar Türkmenlerin aleyhine gelişti. Özellikle Candarlı vezir ailesinin ortadan kaldırılarak devşirmelerin devlet kademelerinde önemli görevlere getirilmesi ve iktâ benzeri timar sistemi ile birlikte aşırı bir devletçiliğin Osmanlı Devletinin bünyesine sokulması, Türkmenlerde devlete karşı küskünlük ve kızgınlığın artmasına sebep oldu. Bunun en belirgin örnekleri Safevîlerin Anadolu Türkmenleri ile ilişkilerinde görüldü. Safevî Devletinin kurucusu Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd, kendisine taraftar toplamak için geldiği Anadolu'da hiç ummadığı derecede başarılı olmuştu. Azımsanmayacak sayıda köylü ve göçebe Türkmen gurupları kendisine mürid olmakta yarışmışlardı. Burada her şeyi Türkmenlerin Şîliğe meyline bağlamak yanlıştır. Bu aşırı ilginin başta gelen sebepleri arasında, muhakkak ki bu kırsal kesim Türkmenlerinin ekonomik durumlarının bozukluğunun yanında, onların siyasî açıdan tatmin edilememelerinin de önemli rol oynadığı bir gerçektir.¹⁴ Şeyh Cüneyd'den sonra oğlu Haydar zamanında da bu gelişme devam etti. Anadolu'daki müridlerin sayısı süratle artmaya başladı. Bu katılımcı Türkmenlerin yoksul insanlardan oluştuğu, ancak birkaç tanesinin bey olduğu, bütün umutlarını şeyhlerine bağladıkları anlaşılmaktadır. Ama en büyük katılım Haydar'ın oğlu İsmail zamanında yaşandı. 1500 yılında Erzincan yakınlarındaki Saru Kaya yaylasına gelen Şah İsmail (1502-1524), buradan dört bir tarafa haber göndererek müritlerini çağırması, bunun üzerine Anadolu'daki köylü ve göçebe Türkmenler büyük bir sevinç ve heyecanla onun yanına gelmişlerdi.¹⁵ Bu Türkmenlerin başına geçen İsmail kısa süre içerisinde Akkoyunlu Devletini ortadan kaldırarak siyasî bir teşekkül oluşturmayı başarmıştı.

Anadolu Türkmenlerinin Safevî tarikatına bu kadar meyilemelerinin ardında yatan en büyük sebep Osmanlı Devletinin Fatih'ten itibaren yürüttüğü aşırı devletçi yapılanma olmuştu.

¹⁴ Bu görüşler Faruk Sümer tarafından paylaşılmaktadır (bkz. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992, 10).

¹⁵ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul, 1980, 152.

Özel mülkiyet kavramını tamamen ortadan kaldıran bu durum, kırsal kesimde yaşayan, başlıca meşgaleleri çiftçilik ve hayvan yetiştirmek olan Türkmenleri derinden etkilemiş gibi görünmektedir. Alıştıkları yapının ortadan kaldırılması bu Türkmenleri Selçuklular devrinde olduğu gibi mevcut yönetime karşı memnuniyetsizliğe itti.

Anlaşıldığı kadarıyla, beylikler devri Anadolu'su, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri zamanında toprakların çoğu küçük malikâneler veya evlatlık vakıflar şeklinde idiler.¹⁶ Bu durum mülk halindeki toprakların fazlalığını, özel mülklerin yaygınlığını göstermekte olup, Türkmenlerin aşırı devletçi olmayan özel mülkiyete dayalı anlayışı ile uyusmaktadır. Osmanlı Devleti, beyliklerden kendisine intikal eden bu topraklarda uzun süre önemli bir değişiklik yapmayarak, zaman içerisinde uygun fırsatlar doğdukça mevcut durumu ortadan kaldırıp kendi devletçi yapısını oturtmuştu.¹⁷ Devletin merkeziyetçi gayretleri sonucu XVI. yüzyıl başlarında devlet vakıfları ve genel hizmet vakıfları dışında topraklarının büyük bir kısmı gelirleriyle birlikte devletin elinde bulunuyordu.¹⁸ Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl başlarında topraklarını devletleştirme işini genellikle halletmiş, özel mülkiyet kavramını tamamen ortadan kaldırmıştı. Bu işi nasıl başardıklarının cevabını araştırmakta yarar vardır.

İlk görünen, çıkarılan yeni kanunlarla Türkmenlerin sindirilmeye çalışılması olmuştur. Zira, Osmanlı sultanları çıkardıkları kanunlarla konar-göçer Türkmenlerin töreleri gereği öteden beri sürdürdükleri bağımsız ve bağlantısız hareket etmeleri ile yakından ilgilenecek, onları sindirmeğe çalıştılar. Osmanlı yönetimi öteden beri Türkmenleri kendi varlıkları için potansiyel bir tehdit unsuru olarak görme eğilimindeydi. Bu yüzden Türkmenler, Osmanlı bürokrasisi tarafından hem siyasi, hem de askeri potansiyelleri göz önünde bulundurularak, yönetim için tehdit olarak algılandı.¹⁹ Boyun eğdirilmeleri ve daha kolay itaat etmelerinin sağlanması için de kırsal kesimde yaşayan köylüler gibi toprağa yerleştirilerek, tarım ve ziraat ile meşgul olup, vergi veren, bunların dışında başka bir şey düşünmeyen, yapmayan itaatli halk yığınları haline getirilmeleri hedeflendi. Bunun en kolay yolu ise, çıkarılan kanunlarla konan yeni vergiler sayesinde onları ekonomik açıdan kıpırdayamaz hale getirmek ve hemen peşinden yerleşik köy hayatını cazip kılmak suretiyle eski hayat şartlarından uzaklaştırıp, toprağa bağlamak idi. Yani tam anlamı ile pasifleştirmekti.

Osmanlı kanunnâmelerine göre, Türkmenler hayat tarzları sebebiyle her ne kadar reâyâdan sayılmamışlarsa da, bennâk, mücerred ve kendi kendine yeten hânelerden alınan vergilerle mükellef idiler. Bunların dışında mera ile resm-i agnam ve resm-i ganem denilen iki koyuna bir akçe miktarındaki koyun vergisini de vermekteydiler.²⁰ Fatih devrinde bu konar-göçer Türkmenlerden daha önceki dönemlerde alınmayan yaylak ve kışlak vergileri de alınmağa başlandı.²¹ Bunlar ziraat yapmak istediklerinde diğer reâyânın verdiği vergilerin yanında 12 akçalık boyunduruk vergisi de öderlerdi.²² Bu vergilerin, şehirlerde oturan eldaşlarına göre çok daha fakir durumda olan Türkmenleri ekonomik yönden rahatsız ettiği görülmektedir. Yüzyıllardır alıştıkları hayat tarzını sürdürmekte zorlanan Türkmenler, aşırı devletçi Osmanlı toprak sistemi ile kendilerine ait yaylak ve kışlakları bile kaybetmek

¹⁶ Ö. L. Barkan, "Türkiye'de toprak meselesinin tarihi esasları", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, 134.

¹⁷ Ö. L. Barkan, "Türkiye'de toprak meselesinin tarihi esasları", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, 133.

¹⁸ Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluş devrinin toprak meseleleri (1)", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, 286.

¹⁹ R. P. Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. M. Günay, Ankara, 2000, 195 vd.

²⁰ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, 3; Y. Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 112-113.

²¹ Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, İstanbul, 1943, 391.

²² Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, 3.

noktasına gelmiş görünmektedirler. Osmanlı yönetimine karşı memnuniyetsizliğin başında gelen sebeplerden birisi budur.

Türkmenler, devlette geri plana atılmışlığın sonucunda, angarya işlerde kullanılarak, madenlerde çalıştırılmışlar ve ordunun nakliye kollarında taşıyıcılar olarak görevlendirilmişlerdi. XVII. yüzyılda başlayan duraklama dönemi ile birlikte devletin içte ve dışta yürüttüğü mücadelelerde Türkmenlere ihtiyaç duyulmaya başlandı. Onlar, Anadolu'yu saran iç ayaklanmaların bastırılması ve güvenliğin sağlanması işlerinde devlete yardım ettiler. Seferlerde artık kolay başarılar elde edilme dönemi kapandığı için onların savaşçılıklarına ihtiyaç duyulmuş ve yüzyıllar sonra tekrar ordunun vurucu gücü haline gelmişlerdi. Onlara duyulan mecburiyet sebebiyle derbentler ve geçitler gibi stratejik noktalar onların korumalarına bırakıldı.²³ Bunlar, sanki Türkmenlerin itibarının geri verilmeleri gibi algılanabilir ise de, gerçek böyle değildi. Devlet, mecbur kaldığı için onlara gitmek zorunda kalmıştı.

Sonuç olarak, Göktürklerden itibaren aşırı bir devlet baskısı ile karşı karşıya kalmamış olan Oğuz kitlelerinin, orta ve yakın doğuda kurdukları Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde böyle bir durumla karşılaşmaları sonucu, bahsi geçen bölgede bir Türkmen meselesi ön plana çıkmıştı. Bu, çabucak halledilebilecek bir mesele olmaktan çok öte, kökeninde Türkmenlerin kanlarını ve canlarını vererek kurdukları devletlerinde siyasi açıdan arka plana itilmişliğin, sosyal ve ekonomik açıdan geri kalmışlığın ortadan kaldırılarak, eskiden olduğu gibi şahsi mülkiyet prensibinin ve demokratik sayılabilecek bir ortamın ön saflarda olduğu bir hayat tarzına, yani geleneksel anlayışlarına dönme çabası; bir yanda Türk milletinin kendi devletlerine sahip çıkma mücadelesinden başka bir şey değildi.

²³ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, 26-28; P. Wittek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk aşiretlerin rolü", Çev. E. Kuran, *Türkiyat Dergisi*, 17-18, (1962-1963), 262-268.

Kaynakça

- Arat, R. Rahmeti, “Eski Türk hukuk vesikaları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, I/1, (1964), 5-53.
- Arat, R. Rahmeti, “Uygurca yazmalar arasında”, *Türk Tarih, Arkeolojiya ve Etnografya Dergisi*, III, (1938), 101-112.
- Barkan, Ö. L., *Kanunlar*, İstanbul, 1943.
- Barkan, Ö. L., “Osmanlı İmparatorluğu’nda kuruluş devrinin toprak meseleleri (1)”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, 281-290.
- Barkan, Ö. L., “Türkiye’de toprak meselesinin tarihi esasları”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, 125-149.
- el-Bîrûnî, *el-Cemâhir fi Ma’rifeti’l-Cevâhir*, Delhi, 1940.
- Fazlullah Huncî, *Târîh-i Alemârâ-yi Emînî*, İng. tr. V. Minorsky, *Persia in A.D. 1478-1490*, London, 1957.
- De Groot, J. M., *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, Çev. G. A. Asena, İstanbul, 2011.
- Halaçoğlu, Y., *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1998.
- İbn Fazlan, *Seyahatnâme*, Çev. R. Şeşen, İstanbul, 1975.
- Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989.
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânı Lûgati’t-Türk*, Çev. B. Atalay, 4 cild, Ankara, 1985.
- Köprülü, M. F., *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981.
- Köprülü, M. F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul, 1981.
- Lindner, R. P., *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. M. Günay, Ankara, 2000.
- Mervezî, *Tabâi el-Hayavân*, Nşr. V. Minorsky, London, 1942.
- Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-nâme*, Nşr. ve Çev. M. A. Köymen, Ankara, 1999.
- Ocak, A. Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980.
- Orhonlu, C., *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987.
- Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, Ankara, 1991.
- Ögel, B., *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1988.
- Ögel, B., *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, Ankara, 1982.
- Sümer, F., *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul, 1980.
- Sümer, F., *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992.
- Tekin, Ş., “Karahanlılar zamanında Uygur harfleriyle yazılmış tarla satış senetleri”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, (1975), 156-186.
- Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- Turan, O., “Türkiye Selçuklularında toprak hukuku”, *Belleten*, XII/47, (1948), 549-574.
- Witteck, P., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk aşiretlerin rolü”, Çev. E. Kuran, *Türkiyat Dergisi*, 17-18, (1962-1963), 257-268.

Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçuk, (Oğuznâme – Selçuklu Târihi)*, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul, 2009.